

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-314-1-8>

УДК 657: 65. 92

Тетяна ЛІВОШКО

НУ «Запорізька політехніка»

<https://orcid.org/0000-0003-3388-5899>

e-mail: livoshko@i.ua

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ БУДІВЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА ЗА ESG-КРИТЕРІЯМИ

Останнім часом, особливо актуальні проблеми, що виникають при прийнятті рішень стосовно виконання державних будівельних проєктів на підставі аналізу інформації про діяльність суб'єкта господарювання є дуже важливими і впливають на управління конкурентоспроможністю.

Процес відновлення економіки України це постійне джерело фінансування різних інвестиційних проєктів. Практика показує, що витрати на здійснення менеджменту на державному рівні безперервно збільшуються, а наслідки невдалих рішень стають дедалі відчутнішими. Сучасні ринкові відносини, виклики що виникають в економіці і впливають на господарську діяльність підприємств, обумовлюють необхідність вирішення проблем, пов'язаних з підвищенням якості управління конкурентоспроможністю підприємства. Складність і нестабільність середовища вимагають від підприємства не вдосконалювання форм і методів господарювання, а радикальної зміни принципів створення управлінсько-виробничих систем. Автором розглянуто підходи до застосування трансформації управління за ESG – критеріями для підприємств будівельної галузі, що створюють нову економічну реальність, яка потребує управління постійними змінами, адаптацією до умов безперервних криз, воєнних загроз, фінансової нестабільності. Прийняття креативних соціально-відповідальних рішень менеджментом в інтересах нинішнього й майбутніх поколінь на основі кращої світової практики інноваційного, фінансового, екологічного й соціального управління допоможуть відновити промисловий потенціал України.

Ключові слова: конкурентоспроможність, бізнес, соціальна відповідальність, будівельне підприємство, критерії фінансового, екологічного й соціального управління

Tetiana LIVOSHKO

National University "Zaporizhzhia polytechnic"

MODERN APPROACHES TO MANAGING THE COMPETITIVENESS OF A CONSTRUCTION ENTERPRISE ACCORDING TO ESG CRITERIA

The difficult conditions of doing business in Ukraine during wartime should not affect the change in approaches to managing the competitiveness of economic entities. Enterprise competitiveness management is a certain aspect of enterprise management aimed at the formation, development and realization of competitive advantages and ensuring the viability of the enterprise as a subject of economic competition. The great destruction caused by the military invasion of the territory of Ukraine changed the market and the basic principles of its functioning. The competitiveness of the enterprise is the ability to withstand competition compared to similar objects in this market. It shows the level of development of this enterprise compared to the level of development of competing companies in terms of the degree of satisfaction with their work, goods, and services for the needs of society. Most of the construction companies were forced to leave the market, and those that remained need to review the criteria of their work. The social environment has a significant impact on the competitiveness of a construction enterprise. The modern interpretation of the concept of competitiveness as a multifactorial process of implementation of competitive relations assumes the most important condition for its implementation - modern management of the competitiveness of the enterprise. Social responsibility is an important feature of modern business. It involves a certain level of voluntary response to social problems, fulfillment of moral requirements set by society. Companies under martial law have already realized the advantages of a proactive social position and are increasingly and systematically involved in solving social, environmental and other problems of the state. But we have to think about how to rebuild Ukraine after the war and what needs to be done already during the war. This is important to ensure the country's long-term survival, and it provides hope and direction for efforts today. Today, the combined efforts of business and the state make it possible to maintain the country's economy. The experience of advanced companies has shown that the implementation of corporate social responsibility increases the investment attractiveness of companies of any industry. In recent years, the trend towards responsibility and environmental friendliness has spread to the sphere of investments and corporate management in all types of business activities. The application of ESG indicators - criteria and their evaluations reveal the activity of the company's position, which consists in constant interaction with society in solving social problems. The profitability of the business took a back seat, because the organization of social orientation, the purpose of which is to help large, small and medium-sized businesses, non-governmental organizations, governments to quantitatively and qualitatively assess their economic, social and environmental impacts, in particular at the level of creating any product (work, goods, services). Recently, especially urgent problems that arise when making decisions regarding the implementation of state construction projects based on the analysis of information about the activity of a business entity are very important and affect the management of competitiveness. The process of recovery of the Ukrainian economy is a constant source of financing for various investment projects. Practice shows that the costs of implementing management at the state level are continuously increasing, and the consequences of unsuccessful decisions are becoming more and more tangible.

Modern market relations, challenges that arise in the economy and affect the economic activity of enterprises, determine the need to solve problems related to improving the quality of management of the enterprise's competitiveness.

The complexity and instability of the environment require the enterprise not to improve the forms and methods of management, but to radically change the principles of creating management and production systems.

The author considered approaches to the application of management transformation according to ESG - criteria for enterprises in the construction industry, which create a new economic reality that requires management of constant changes, adaptation to the conditions of continuous crises, military threats, and financial instability.

Making creative socially responsible decisions by management in the interests of current and future generations based on the best global practices of innovative, financial, environmental and social management will help restore the industrial potential of Ukraine.

Keywords: competitiveness, business, social responsibility, construction enterprise, criteria of financial, environmental and social management

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із науковими чи практичними завданнями

Складні умови ведення бізнесу в Україні у військовий час не повинні впливати на зміну підходів щодо управління конкурентоспроможністю суб'єктів господарювання. Управління конкурентоспроможністю підприємства являє собою певний аспект менеджменту підприємства, спрямованого на формування, розвиток та реалізацію конкурентних переваг та забезпечення життєздатності підприємства як суб'єкта економічної конкуренції. Великі руйнування нанесені військовим вторгненням на територію України змінили ринок та основні принципи його функціонування. Конкурентоспроможність підприємства - це здатність витримувати конкуренцію порівняно з аналогічними об'єктами на цьому ринку. Вона показує рівень розвитку цього підприємства порівняно з рівнем розвитку конкурентних компаній по ступеню задоволення своїми роботами, товарами, послугами потреб суспільства. Більшість будівельних компаній вимушено залишили ринок, а ті що залишилися потребують перегляду критеріїв своєї роботи. На конкурентоспроможність будівельного підприємства значний вплив дає соціальне середовище. Сучасне тлумачення поняття конкурентоспроможності як багатофакторного процесу реалізації конкурентних стосунків припускає найважливішу умову його здійснення – сучасне управління конкурентоспроможністю підприємства. Соціальна відповідальність є важливою рисою сучасного бізнесу. Вона передбачає певний рівень добровільного відгуку на соціальні проблеми, виконання моральних вимог, які ставить суспільство. Компанії в умовах військового стану вже усвідомили переваги соціальної проактивної позиції й усе частіше й системніше долучаються до вирішення соціальних, екологічних та інших проблем держави. Але ми маємо думати про те, як відбудувати Україну після війни та що потрібно робити вже під час війни. Це важливо, щоб забезпечити виживання країни у довгостроковій перспективі, а також це дає надію та напрямок застосування зусиль уже сьогодні. Сьогодні об'єднані зусилля бізнесу і державі дозволяють утримувати економіку країни. Досвід передових компаній показав що впровадження корпоративної соціальної відповідальності підвищує інвестиційну привабливість компаній будь-якої галузі промисловості. За останні роки тренд на відповідальність та екологічність поширився і на сферу інвестицій та корпоративного управління у всіх видах підприємницької діяльності. Застосування показників ESG – критеріїв та їх оцінки розкривають активність позиції компанії, що полягає в постійній взаємодії із суспільством у розв'язанні соціальних проблем. Прибутковість бізнесу відійшла на другий план, тому що організація соціальної спрямованості, метою діяльності якої є допомога великому, малому і середньому бізнесу, неурядовим організаціям, урядам кількісно і якісно оцінити їх економічний, соціальний та екологічний впливи, зокрема на рівні створення будь-якого продукту (роботи, товарів, послуг).

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У міру збільшення кількості підприємств, які позиціонують себе як ті, що впроваджують ESG - критерії та мають соціальну відповідальність, підвищується увага науковців і практиків до питання оцінювання цих показників. Напрацювання методології визначення стратегії ESG займалися Григоренко Ю., Боуен Г., Котлер Ф., Захаркін О.О., Каленкова О., Нікіфорова В.А., Ткаченко А.М., Хоменко Я.В. та ін. Зокрема, методичні підходи до оцінювання соціальної відповідальності розроблено у працях Олійник О.О., Чижішин О.І., Калініченко З. та деяких інших вчених. Успішні світові практики застосування ESG - критеріїв у своїх працях зарубіжні спеціалісти Х. Валенте, К. Мануель, С. Фігарес. Проте, попри численні дослідження у цій сфері, єдиного методичного підходу до визначення критеріїв ESG, оцінювання та впровадження не вироблено.

Формулювання цілей статті

Поняття «конкурентоспроможність» підприємства було введено в науковий оборот М. Є. Портером. Проблема успішно конкурувати в складних умовах невизначеності вимагає від менеджменту нових практик які застосовуються в передових країнах Європи та Азії. Особливо ця проблема загострюється у зв'язку з наростанням невизначеності у зовнішньому середовищі підприємств та прагненням України до інтеграції в європейське й світове економічне співтовариство. Разом з тим, з поглибленням соціально-економічних проблем суспільства, визначені проблеми вимагають розвитку нових підходів до управління конкурентоспроможністю підприємства [3]. Метою статті є аналіз застосування ESG – критеріїв будівельними підприємствами та проблем з їх впровадженням, для ефективного процесу управління складними виробничими об'єктами в практиці бізнесу які впливають на конкурентоспроможність суб'єкта господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження

В сучасних умовах конкурентоспроможність підприємства - це комплекс конкурентних переваг, що забезпечують підприємству стабільне отримання прибутку незалежно від змін зовнішніх умов діяльності підприємства. Невизначеність зовнішнього середовища і поведінки конкурентів, специфіка продукції та послуг, що надаються підприємством будівельної галузі, пред'являють особливі вимоги до обґрунтування ESG – критеріїв відносно рівня менеджменту та просуванню його продукції та послуг на перспективу. При цьому слід виділити стратегічні напрями формування конкурентоспроможності підприємства, які базуються в основному на принципово новому (інноваційному) підході до організації бізнесу та виробництві товарів і послуг, і тактичні, що ґрунтуються на наявних ресурсах і передбачають модернізацію тих чи інших сторін діяльності підприємства, тобто спрямовані на забезпечення конкурентних переваг в найближчій перспективі. Абревіатуру ESG можна розшифрувати як «екологія, соціальна політика та корпоративне управління». У широкому сенсі – це сталий розвиток комерційної діяльності, що будується на наступних принципах:

1. Відповідальне ставлення до довкілля (англ., E – environment);
2. Висока соціальна відповідальність (англ., S – social);
3. Висока якість корпоративного управління (англ., G – governance).

У сучасному вигляді ESG-принципи вперше сформулював колишній генеральний секретар ООН Кофі Аннан. Він запропонував управлінням великих світових компаній включити ці принципи до своїх стратегій, насамперед для боротьби зі зміною клімату та іншими глобальними проблемами людства. Деякі економісти передбачають, що найближчим часом світові фонди перестануть інвестувати в компанії, які ігнорують принципи сталого розвитку. Тобто для того, щоби вважатися успішною, будівельна компанія повинна не лише демонструвати стійке зростання фінансових показників, а й мати певну репутацію на ринку. Клієнтам, інвесторам, споживачам (економічним агентам загалом) стає цікава і важлива філософія компанії. Що більше інвесторів і аналітиків стежать за корпоративною відповідальністю компанії, то важливішу роль відіграють фактори ESG. Наразі інвестиції ESG зазвичай призводять до зниження прибутковості – інвестор обмежений у виборі інструментів. Основна причина уваги до ESG-критерій у тому, що інвестори, державні органи і самі компанії вірять, що застосування цих критеріїв дозволяє виявити фактори (нефінансового характеру), які можуть довго впливати на діяльність фірми (її фінансові показники) на краще чи гірше. В результаті застосування ESG-критеріїв виявляються та фінансуються інвесторами ті компанії, діяльність яких відповідає певним стандартам корпоративної соціальної відповідальності, етичним нормам та які заробляють певний репутаційний капітал в очах споживачів та суспільства загалом. Одним із важливих показників що впливає на репутацію будівельної компанії – є корпоративна соціальна відповідальність. Чому це так важливо? Складові ESG-критеріїв дозволяють розширити показники оцінювання діяльності компанії на ринку. В умовах військового стану найбільшого значення для українських підприємств набуває соціальна відповідальність перед державою та суспільством. Соціальна відповідальність бізнесу — це відповідальне ставлення будь-якої компанії до свого продукту або послуги, до споживачів, працівників, партнерів; активна соціальна позиція компанії, що полягає в гармонійному співіснуванні, взаємодії та постійному діалозі із суспільством, участі у розв'язанні соціальних проблем. Сьогодні загрози (зміни клімату, пандемія COVID-19, боротьба з корупцією, військова агресія Російської Федерації) впливають на практику застосування критеріїв соціальної відповідальності, які тільки поширюються. Відповідно, для залучення міжнародних інвесторів українськими компаніями необхідно прагнути відповідати критеріям ESG. Це особливо важливо для великих гірничодобувних, металургійних та будівельних компаній, діяльність яких потенційно пов'язана з інституційними ризиками та ризиками зміни і забруднення навколишнього середовища. Будь-який бізнес, який претендує на високу ESG-оцінку, має відповідати стандартам розвитку у трьох категоріях: соціальній, управлінській та екологічній. Екологічні принципи визначають, наскільки компанія дбає про навколишнє середовище, і як намагається скоротити збитки, які завдаються екології. Соціальні принципи демонструють ставлення компанії до персоналу, постачальників, клієнтів, партнерів та споживачів. Щоби відповідати стандартам, бізнес повинен працювати над якістю умов праці, стежити за гендерним балансом чи інвестувати у соціальні проекти. Управлінські принципи торкаються якості управління компаніями: прозорість звітності, зарплати менеджменту, здорова обстановка в офісах, рівноважні відносини з акціонерами, впровадження антикорупційних заходів, взаємодія з різними рівнями органів влади. Напрацювання з формування регуляторного середовища ESG-інвестування у світі можна перелічувати і надалі, однак щоб чітко розуміти яким воно має бути в Україні, насамперед, слід повноцінно усвідомити зміст самого поняття «ESG-інвестування», оскільки його стрімко зростаюча популярність породила різноманітні трактування (дефініції) його змісту [1]. Для сталого розвитку компанія повинна дотримуватися балансу між усіма критеріями. Але їх значимість може різнитися залежно від діяльності різних підприємств. Наприклад, для енергетики особливу роль відіграють екологічні критерії, сектору послуг – соціальні, а фінансів – управлінські. Будівельні компанії несуть відповідальність перед урядом і широким колом замовників. Обсяг відновлювальних та будівельних робіт досить великий і збільшується з кожним днем. Демонстрація будівельним підприємством своєї соціальної відповідальності позитивно позначається на лояльності її клієнтів та може посилювати ринкову позицію фірми, знижуючи її

ризиків. ESG-рейтинг формують незалежні аналітично-дослідні установи – Bloomberg, S&P Dow Jones Indices, JUST Capital, MSCI, Refinitiv тощо. Вони оцінюють розвиток компаній за трьома критеріями – E, S та G – і надають бали за стобальною шкалою. Зазвичай, аналіз проводиться на галузевому або регіональному рівнях. У міжнародній практиці використовуються індекси корпоративної соціальної відповідальності, які дозволяють оцінити соціальну відповідальність компаній. Так, наприклад, по даним Ernst&Young тільки світові фондові ринки в контексті стійкого розвитку використовують більше 100 індексів, заснованих на показниках стійкого розвитку. Інший методичний підхід до оцінювання результативності діяльності компанії в області корпоративної соціальної відповідальності заснований на критерії дотримання компаніями загально визначених міжнародних стандартів, таких як Рекомендації Глобальної ініціативи по звітності в області стійкого розвитку GRI; Система менеджменту якості ISO9001:2000; Стандарти звітності серії A1000, SA8000, ISO14101:2004; Керівництво із соціальної відповідальності ISO26000. Для оцінки інвестиційного потенціалу вже розроблені стратегії які розкривають потенційні можливості суб'єкта господарювання на перспективу [2]. Характеристики таких стратегій наведемо у таблиці 1.

Українські підприємства, особливо ті, що планують здійснювати діяльність з іншими країнами, змушені інвестувати кошти в узгодження власних виробництв та управління зі стандартами й нормами, які містяться в директивах і положеннях систем НАССР, ISO, ESG. Тому на основі зарубіжного досвіду й досвіду, що зароджується в Україні, пропонується впровадження на кожному підприємстві будівельної галузі практики формування потенціалу та стратегій ефективного управління; впровадження принципів, підходів, технології адаптування до змін зовнішнього середовища. Крім цього, в умовах міжнародного та вітчизняного ринку, соціальну відповідальність менеджменту підприємства можливо оцінити за допомогою спеціальних етичних індексів по трьох основних критеріях:

- 1) ефективність діяльності в області охорони навколишнього середовища;
- 2) дотримання прав людини;
- 3) якість взаємин зі співробітниками й акціонерами.

Таблиця 1

Види стратегій	Характеристика
Тематичного спрямування («sustainability themed»)	Здійснення інвестицій в напрямки та активи, які вузьконаправлено співвідносяться з реалізацією ESG критерію, охоплюючи один або декілька конкретних напрямків (наприклад, інвестиції в «зелені» технології, сталий розвиток певної галузі)
Інтеграція ESG факторів («ESG integration»)	Формування інвестиційного портфеля на основі систематичного поєднання традиційного фінансового аналізу з оцінкою факторів екологічного, соціального та управлінського впливу
Відбір інвестицій з позитивним ефектом («best-in-class/ positive screening»)	Інвестування в галузі, компанії чи проєкти, які демонструють найкращий чи високий рівень позитивних ефектів за ESG критерієм, порівняно з іншими в даній сфері
Інвестування з виключенням негативних ефектів («exclusionary/ negative screening»)	Підхід, що передбачає виключення з інвестиційного портфеля окремих активів, які відносяться до компаній, галузей, країн, що демонструють наявність негативних ефектів за ESG критерієм
Відбір на основі нормативних вимог («norms-based screening»)	Включення до інвестиційного портфелю тих активів, які за ESG критерієм узгоджуються з наявними міжнародними стандартами і вимогами
Суспільно впливові інвестиції («impact/ community investing»)	Інвестування в компанії, організації та фонди, що має на меті досягнення значного соціального та екологічного ефекту на ряду із отриманням фінансових доходів. Включає інвестування як на ринках розвинених країн, так і країн, що розвиваються, і може передбачати отримання дохідності нижче від середньо ринкового рівня
Участь в управлінні підприємством («corporate engagement and shareholder action»)	Інвестування з метою участі в якості акціонера в голосуванні і впливі на прийняття управлінських рішень в компаніях, що мають спрямованість на виконання ESG критерію

Джерело [2].

Один з таких пакетів індексів – FTSE4Good, розроблений спільно з Лондонською фондовою біржею, де він розраховується з 2001 р. і Financial Times (FTSE). Його ціль – стимулювати вкладення капіталу в компанії, що відповідають критеріям соціальної відповідальності, тому в його розрахункову базу входять тільки ті підприємства, які займають активну соціальну позицію по всіх трьох перерахованих напрямках. Побудова індексів оцінювання менеджменту будівельного підприємства залежить від рівня професійної підготовки фахівців та їх досвіду. Практика показує, що витрати на здійснення якісного менеджменту в будівельній галузі безперервно збільшуються, а наслідки невдалих рішень стають дедалі фінансово відчутнішими. Сучасні ринкові відносини, що впливають на господарську діяльність підприємств, обумовлюють необхідність вирішення проблем, пов'язаних з підвищенням якості управління конкурентоспроможністю підприємства. Все це є базовим в управлінні, і буде існувати по відношенню до підприємства до тих пір, поки воно утримує конкурентну перевагу над конкурентами ринку.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Оскільки для реалізації ESG потрібні фінансові витрати, спеціально підготовлений персонал, то зараз тривають активні напрацювання методологічних підходів до оцінювання її ефективності. Ґрунтовна оцінка ESG-критеріїв забезпечується використанням комбінації якісних та кількісних показників, однак їх стандартизованого переліку не сформовано, оскільки перелік таких показників необхідно підбирати для кожної будівельної компанії індивідуально, залежно від сфери її діяльності, впливу на довкілля, кола стейкхолдерів та інших факторів. Автором визначено, що наступним кроком до оцінювання інвестиційної привабливості будівельного підприємства буде аналіз за трьома складовими – екологічними, соціальними та управлінськими практиками. Саме стосовно ESG-критеріїв будівельні підприємства повинні формувати свою нефінансову звітність, визначати ті індекси, що впливають на рейтинг на ринку. Трансформація показників у ESG дає можливість налагодити зв'язок між соціально відповідальними компаніями та фінансовим ринком, оскільки інвестори все більшу увагу звертають на ESG, як чинник зменшення нефінансових ризиків. Тому українські компанії все активніше реалізують на практиці концепцію комунальної соціальної відповідальності, з метою концентрації зусиль і управлінських впливів на чинники, що визначають внутрішній потенціал будівельного підприємства, який дає змогу забезпечити підвищення його конкурентних можливостей. Незважаючи на численні дослідження у цій сфері, варто констатувати, що теоретичні аспекти формування критеріїв ESG та розвитку соціальної відповідальності бізнесу залишаються об'єктом дискусій та потребують сучасних уточнень, які ґрунтуватимуться не лише на теоретичних знаннях, а й на аналізованні практик упровадження сучасними бізнес-структурами в подальших дослідженнях.

Література

1. Ткаченко А. М. Методи оцінки конкурентоспроможності підприємства / А. М. Ткаченко, Є. О. Колесник // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія : Економічні науки. - 2019. - № 4. - С. 14-21. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpushk_2019_4_5. (дата звернення 10 січня 2023 р.)
2. Захаркін О. О., Теоретичні основи адаптації ESG-критерію в інноваційно-інвестиційну діяльність підприємств (2015). Журнал Інтеллект XXI. - '2015. - № 3 -С.47-55. Режим доступу: http://www.intellect21.nuft.org.ua/journal/2015/2015_3/7.pdf (дата звернення 17 січня 2023 р.)
3. Калініченко З. Проблеми адаптивного управління бізнес-системами в умовах впливу дестабілізаційних факторів в Україні. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2020. №3. – С.222-230. Режим доступу: https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2021/01/s3_ua/37.pdf (дата звернення: 12 січня 2023 р.)
4. Doing Business–2020. Завдяки чому Україна піднялася в рейтингу на 64 сходинку. Спілка українських підприємців, Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2019/10/24/652929/> (дата звернення: 12 січня 2023 р.)
5. Матос П. ESG-принципи та відповідальне інституційне інвестування у світі: Критичний огляд досліджень / Матос П. ; пер. з англ. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2020. – 88 с. (дата звернення: 12 січня 2023 р.)

References

1. Tkachenko A.M., Kolesnyk E.O. (2019) Metody otsinky konkurentospromozhnosti pidpryemstva [Methods of assessing the competitiveness of the enterprise]. Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli – Scientific Bulletin of the Poltava University of Economics and Trade, vol. 4 (95), pp. 14–21. DOI: <http://doi.org/10.37734/2409-6873-2019-4-2> (in Ukr.)
2. Zakharkin, Theoretical foundations of ESG-criterion adaptation in innovative and investment activities of enterprises (2015). Magazine Intellect XXI. '2015. - No. 3 -pp. 47-55.
3. Kalinichenko Z. Problems of adaptive management of business systems under the influence of destabilizing factors in Ukraine. Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs. 2020. No. 3. - pp. 222-230

4. Doing Business–2020. Zavdyaky chomu Ukrayina pidnyalasya v reytynhu na 64 skhodynku [Doing Business – 2020. Due to which Ukraine rose to 64th in the ranking]. Spilka ukrayins'kykh pidpryyemstiv, Ekonomichna pravda. URL : <https://www.epravda.com.ua/publications/2019/10/24/652929/> (data zvernennya: 24 zhovtnya 2019 r.) [in Ukr.].
5. Matos P. ESG-pryntsyпы ta vidpovidalne instytutsiine investuvannya u sviti: Krytychnyi ohliad doslidzhen / Matos P.; per. z anhl. – Lviv : Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki, 2020. – 88 s